

BAKİ TACİR BANKININ YARADILMASI VƏ FƏALİYYƏTİ

Nərgiz Hacıyeva
AMEA A.A.Bakıxanov
adına Tarix İnstitutu
nargizhac4@gmail.com

Açar sözlər: bank, maliyyə, kredit sistemi, neft, H.Z.Tağıyev

Məqalədə XX əsrin əvvəllərində Bakı şəhərində fəaliyyət göstərmiş Bakı Tacir Bankının yaradılması, Azərbaycanda maliyyə, ticarət və bank kapitalının formalaşmasında rolu geniş şəkildə şərh edilmişdir. Həmçinin bankın yarandığı dövrdə ölkədə mövcud olan digər bank və maliyyə müəssisələrinin dəfəliyyəti, Bakı Tacir Bankının onlarla qarşılıqlı əlaqələrindən bəhs olunur. Azərbaycanda o dövrdə yerli sahibkarlar tərəfindən və milli kapital əsasında yaradılmış bir bankın ticarət və sənaye sahələrinin bütün fəaliyyətinə nəzarət edən Rusiya banklarından asılılığı qismən də olsa azaltmış olması bu bankın yaranma tarixinin öyrənilməsinə xüsusilə əhəmiyyətli edir.

СОЗДАНИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ БАКИНСКОГО КУПЕЧЕСКОГО БАНКА

Наргиз Гаджиева

Ключевые слова: банк, финансы, кредитная система, нефть, Тагиев Г.З.

В статье широко трактуется создание Бакинского Купеческого Банка, действовавшего в Баку в начале XX века, его роль в формировании финансового, торгового и банковского капитала в Азербайджане. В нем также рассказывается о деятельности других банков и финансовых учреждений в стране на момент создания банка и взаимодействия с ними Бакинского Купеческого Банка. Тот факт, что созданный в то время в Азербайджане местными предпринимателями и основанный на национальном капитале банк уменьшил зависимость от русских банков, контролировавших всю торгово-промышленную деятельность, делает изучение истории этого банка особенно важным.

ESTABLISHMENT AND OPERATION OF THE BAKU MERCHANT BANK

Nargiz Hajiyeva

Key words: bank, finance, credit system, oil, H.Z. Taghiyev

The article broadly interprets the creation of the Baku Merchant Bank, which operated in Baku at the beginning of the 20th century, its role in the formation of financial, commercial and banking capital in Azerbaijan. It also tells about the activities of other banks and financial institutions in the country at the time of the bank's creation and the interaction of the Baku Merchant Bank with them. The existence of such a bank, created by local entrepreneurs and on the basis of national capital in Azerbaijan, reduced its dependence on Russian banks that controlled all the activities of trade and industry, at least in part, makes it relevant to study the history of this bank.

Azərbaycanda bank sisteminin yaranması XIX əsrin ortalarına təsadüf edir. Bu sahənin inkişafı bilavasitə neft sənayesi ilə bağlı idi. Belə ki, Rusiya banklarının təsiri ilə Azərbaycanda neft sənayesinin səhmləşdirilməsi baş verir, bu da öz növbəsində bank sisteminin formalaşmasına gətirib çıxarırdı. Artıq XIX əsrin ikinci yarısında Azərbaycanın bir çox şəhər və qəzalarında müxtəlif növ maliyyə müəssisələri fəaliyyət göstərirdi. Məsələn olaraq 1868-ci ildə yaradılmış Zaqalata dairəsi xəzinədarlığını, 1872-ci ildə yaradılmış Bakı xəzinə palatasını, 1898-ci ildə yaradılmış Naxçıvan şəhər xəzinədarlığını göstərmək olar. Eyni zamanda Rusiyada fəaliyyət göstərən bir sıra bankların da Bakı şəhərində şöbələri açılmağa başlamışdı [5, 92-95]. Bunların arasında 1874-cü ilin iyununda yaradılmış Rusiya Dövlət Bankının Bakı şöbəsi də var idi. Bu şöbə 1916-cı ilə qədər Bakıda fəaliyyət göstərən səhmdar bankların 12 şöbəsindən biri idi. 1902-1912-ci illər ərzində burada 8,5 mln rubl məbləğində kredit, təkcə 1916-cı ildə isə 37,5 mln rubl məbləğində kredit açılmışdı [10, 67]. Bu bankın daimi müştəriləri arasında iri neft milyonçuları olan Nobel, Lianozov, H.Z. Tağıyev, M. Nağıyev, Ş. Əsədullayev, İ. Hacinski, Dadaşov da var idi. Ən böyük filialın balansında ikinci yeri dəyərlər (kağızlar, mal) qarşılığında kreditlər üzrə əməliyyatlar tuturdu. 1901-1915-ci illərdə onlar 10,5 mln rubldan 83 mln rubla qədər artmışdı [9, 52].

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda yerli sahibkarların bir çoxunun öz bankir kontorları var idi. Belə sahibkarlardan biri də H.Z. Tağıyev olmuşdur. Onun kontoru da 1904-1913-cü illərdə xüsusi kredit müəssisələri şəbəkəsinə daxil idi. O, həmçinin Dövlət Bankının uçot komitəsinin üzvü də seçilmişdi [1, 153].

1914-cü ildə Azərbaycan tarixində mühüm hadisələrdən biri baş verdi. Ölkə həyatının bir çox sahələrində ilklərə imza atmış H.Z.Tağıyev Azərbaycanın ilk milli bankı olan “Bakı Tacir Bankı”nı təsis etdi. Bankın qarşıya qoyduğu əsas məqsəd neft sənayesinə xidmət etmək idi. Lakin bununla yanaşı neft sənayesi üçün köməkçi olan sahələr, mexaniki və qazma işləri ilə məşğul olan müəssisələr, eləcə də Bakı şəhərinin və ümumiyyətlə, Cənubi Qafqazın ticarət və sənaye həyatının digər bütün sahələrinə lazımı diqqətin yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdu. Bu məqsədlə Cənubi Qafqazın digər şəhərlərində də bir sıra filialların açılması nəzərdə tutulurdu [3].

Bakı şəhərində belə bir bankın fəaliyyətə başlaması milli burjuaziya üçün olduğu kimi Rusiya bankları üçün də mühüm önəm daşıyırdı. Bunu bankın təsisçilərinin təşkil etdiyi ziyafətdə çıxış edən Peterburq Kommersiya Bankının nümayəndəsi B.P.Zeymenin çıxışından da görmək olar. Belə ki, o deyirdi: “Rusiyanın qocaman, əlli ildən artıq mövcud olmuş Peterburq Kommersiya Bankının adından Bakı Tacir Bankının açılmasını alqışlayıram...Peterburq bankları Bakı bazarını çox qiymətləndirir və bu da tamamilə təbiidir. Çünki neft ilə zəngin olan Bakı şəhərinin coşğun fəaliyyəti Rusiyanın pul əməliyyatlarında böyük rol oynayır” [2, 110].

Bakı Tacir Bankının 1913-cü ildə təsdiq edilmiş Nizamnaməsinə əsasən bankın 3 mln rubl ilkin kapitalı olmalı idi. Həmçinin 20 səhmə malik olan şəxs bir həlledici səs, 50 səhmə malik şəxs iki həlledici səs, 80 səhmə malik olan şəxs üç səs, 120 səhmə malik olan şəxs dörd həlledici səs əldə edirdi. Sayı 120-dən çox olan hər sonrakı 40 səhm sahibinə bir səs verirdi. Səhmlərinin sayı 20-dən az olan şəxslər isə birləşərək bir və ya səhmlərin sayına uyğun daha çox səs hüququ qazanırdı.

Bankın səhm sahiblərinin 12 aprel 1914-cü il tarixində H.Z.Tağıyevin şəxsi evində keçirilmiş ilk yığıncağında 155 həlledici səs hüququ verən 10053 səhmə malik 38 səhm sahibi iştirak etmişdi [5, 105].

Bankın səhmdarları əsasən tacirlər, neftçilər və gəmi sahibləri idi. Səhmdarların ümumi yığıncağında bankın bütün işlərinə rəhbərlik edən Şura və İdarə heyəti seçilmişdi. Bankın Şurasına milli kaitalın nümayəndələrindən olan H.Z.Tağıyev (şuranın sədri), Ş.Əsədullayev, A.Əhmədov, S.Z.Tağıyev, A.Q.Tağıyev, İdarə Heyətinin üzvlüyünə M.Nağıyev (İdarəHeyətininsədri), F.B.Rüstəmbəyov, Təftiş Komissiyasının tərkibinə Ə.Ə.Kərimov, M.Ə.Miriyev daxil idilər. Sonrakı il isə daha bir neçə azərbaycanlı sahibkar- Ə.Aşurbəyov, A.Muxtarov, S.Əliyev, Z.Səlimxanov Bankın Şurasına seçilmişdilər [7, 29].

Şuranın nəzdində Veksellərin Uçotu Komitəsi fəaliyyət göstərirdi ki, o da müəyyən vaxt ərzində müraciət edənlərin krediti ödəmə qabiliyyətini nəzərdən keçirir və banka bu veksellərin uçotunu aparmaq əmri verə bilərdi. Hər il mart ayında səhmdarların ümumi yığıncağı bankın fəaliyyəti haqqında illik hesabatı təsdiq edir və eyni zamanda bankın mənfəəti bölüşdürülür, sonra isə dividend

şəklində bankın səhmdarlarına verilirdi. Hər bir səhmdar sahib olduğu səhmlərin sayına uyğun olaraq dividend alırdı. Elə ilk ildən bankın təmiz gəliri 109 min rubl olmuşdu ki, bu da öz növbəsində hər səhm üçün 7 rubl 50 qəpik dividend verməyə imkan verirdi [4].

Bankın nizamnaməsinə uyğun olaraq əldə edilən mənfəətdən idarəedici direktora və bankın işçilərinə bonuslar ödənilirdi. Gündəlik əməliyyat işlərini həyata keçirmək üçün bankda şöbələr var idi ki, bunların da ən böyükləri veksellərin uçot şöbəsi və əmtəə departamenti idi. Bundan başqa bankın seyfləri olan polad anbarı var idi. Seyflər müştərilərə qiymətli əşyalarını- pul, qiymətli kağızlar, qızıl, brilliant və s. saxlamaq üçün icarəyə verilirdi.

Qısa müddət ərzində bank təsisçilərin ümidlərini doğrultdu. Dövrün mətbu orqanlarından biri olan “Birja” qəzeti yazırdı ki, bankın müştərilərinin böyük əksəriyyətini müsəlmanlar təşkil edir. Volqa-Kama bankının Bakı şöbəsinin 1914-cü il çıxarışında qeyd edilirdi ki, H.Z.Tağıyev və M.Nağıyev imkanlı və maliyyə dairələrində böyük hörmət və güvənə sahib şəxslərdilər. 1915-ci ilin audit materiallarında isə Bakı Tacir Bankı haqqında aşağıdakılar deyilirdi: “Təsisçilərə göstərilən etimad sayəsində bank öz dövrüyyəsinə görə digər banklar arasında xüsusi mövqe tutur. Fəaliyyətinin ilk ilində əsas kapitalla 3% dividend vermişdir” [8, 99].

Həqiqətən də Bakı Tacir Bankına göstərilən etimad bir çox hallarda özünü göstərirdi. Məsələn, Volqa-Kama Bankının Bakı şöbəsi ilə yazışmalarından bəlli olur ki, Bakı Tacir Bankının 100 min rubl səhminə sahib olan M. və N.Əmiraslanov qardaşları Volqa-Kama Bankından 80 min rubl kredit almağı xahiş etdiyi zaman Bankın İdarə heyəti özlərinin də qeyd etdiyi kimi Bakı Tacir Bankının mötəbərliyini, aktivlərinin dövrüyyəsinə və keyfiyyətini, həmçinin gəlirlərinə görə regionda xüsusi yer tutmasını əsas gətirərək buna razılıq vermişdilər [2, 113].

Bakı Tacir Bankının səhmlərinə böyük tələbat olsa da, bank özü də digər bankların qiymətli kağızlarına maraqla göstərirdi. Nümunə olaraq göstərmək olar ki, bankın idarə heyəti 1916-cı il noyabrın 12-də hər biri 149 rubl 50 qəpik olan Peterbuq Kommersiya bankının 5800 səhmini satın almışdı.

Yarandığı vaxtdan 1917-ci ilə qədərki müddət ərzində bank 11532 min rubl məbləğində uçot əməliyyatları həyata keçirmişdi. Müharibə illərində girov qoyulması müqabilində verilən ssudaların həcmi də genişlənməmişdi. Belə ki, təkcə 1915-ci ildə bank tərəfindən malların girov qoyulması müqabilində 681 min rubl ssuda verilmişdi [6, 175].

Getdikcə bankın fəaliyyətinin genişlənməsi bank əməliyyatlarının H.Z.Tağıyevin kontorunda həyata keçirilməsini çətinləşdirirdi. Bu səbəbdən də sahibkar 1916-cı ilin aprelində keçmiş Baryatinsk və Qorçakov (indiki

H.Z.Tağıyev küşəsi və Azərbaycan prospekti) küçələrinin kəsişməsində bank üçün yeni binanın tikilməsinə göstəriş vermişdi [5, 107].

1915-ci ilin martında yerli sənayenin maliyyələşdirilməsi məqsədi ilə Tacir Bankı Rusiyanın bütün əyalət banklarının birləşdirilməsi layihəsini irəli sürmüşdü. Lakin çox güman ki, 1917-1920-ci illərdə ölkədə baş verən hadisələr səbəbindən bu layihəni həyata keçirmək mümkün olmadı [7, 48].

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, əsas məqsədi sənaye və ticarət müəssisələrini maliyyələşdirmək olan ilk milli bankımız Azərbaycanda bank sistemində milli kapitalın iştirakının genişləndirilməsində müstəsna rol oynamışdır. Xarici kapitalın neft sənayesində möhkəmlənərək milli kapitalı asılı vəziyyətə salmağa çalışdığını yaxşı dərk edən H.Z.Tağıyevin yerli sahibkarlarla birləşərək belə bir bank təsis etməsi ilə milli kapital özünün ən yüksək inkişaf mərhələsinə çatmış oldu.

ƏDƏBİYYAT

1. Həsənov Ş.Ü. XIX əsrin sonları-XX əsrin əvvəllərində Rusiya Dövlət Bankının Şimali Azərbaycanın kredit sisteminin inkişafında roluna dair // Bakı Universitetinin Xəbərləri, 2013, №4, s.150-155
2. İsmayılov M.Ə. El atası, Bakı, 1994, 124s.
3. Kaspi qəzeti, 1914, № 10, s.4
4. Kaspi qəzeti, 1915, № 39, s.1
5. Musayev A.F., Vəliyev N.N., Quliyev A.S. Qiymətli kağızlar bazarı, Bakı, 1999, 323s.
6. Musayev M.Ə. XX əsrin əvvəllərində Bakı şəhərinin ticarəti, Bakı, 1975, 193s.
7. Seyidzadə D. Azərbaycan XX əsrin əvvəllərində: müstəqilliyə aparan yollar. Bakı, 2004, 348s.
8. Ибрагимов М.Дж. Предпринимательская деятельность Г.З. Тагиева, Баку, 1990, 109с.
9. Исмаилова А.М. Банки и банковские учреждения Закавказского края (последняя треть XIX- начало XX века) // Вестник Челябинского государственного университета, 2015, № 24, с.50-54
10. Касимова С. Из истории развития банковского дела в Азербайджане (XIX- начале XX вв.) // Tarixvə onun problemləri, 2019, № 3, s.66-75